УДК 81'373

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ МОВНИХ ОДИНИЦЬ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЗМІСТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Олеся МІНЕНКО, Яна СНІСАРЕНКО (Черкаси, Україна)
e-mail: alesyafoxy@rambler.ru, yanasnis@gmail.com

МІНЕНКО Олеся, СНІСАРЕНКО Яна. БАГАТОЗНАЧНІСТЬ МОВНИХ ОДИНИЦЬ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЗМІСТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті проведено аналіз багатозначності мовних одиниць суспільно-політичного змісту на прикладі української та англійської мов. Визначено, що багатозначність є одним із головних способів групування лексико-семантичних варіантів у структурі слова. Встановлено, що при проведенні зіставного аналізу лексичних одиниць різних мов необхідно враховувати кількість значень лексем, що зіставляються. Проаналізовано склад та ієрархію лексико-семантичних варіантів у складі суспільно-політичної лексики української та англійської мов.

Ключові слова: багатозначність, суспільно-політична лексика, лексико-семантичний варіант, зіставний аналіз, лексичне значення.

MINENKO Olesya, SNISARENKO Yana. POLYSEMY OF LEXICAL UNITS OF SOCIO-POLITICAL MEANING IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with the problems of comparison of polysemantic units of socio-political content of the Ukrainian and English languages. It is known that the main unit of contrastive lexicology is semem. Because of this, a comparative analysis of not individual meanings, but polysemantic words in general is an important condition for the implementation of the principle of systemicity in comparative lexicology, since the structure of the lexem concentrates the most significant system-forming properties of the lexical-composition of the language. The lexical meaning has its own volume, which is filled with semes, reflecting certain phenomena or objects summed up in meaning. Depending on the specific use of the word in the speech, not the entire content of the meaning is realized, it remains in consciousness, and either the essence or one of the meaning is used to indicate the object. Comparing the general and specific in the composition of the socio-political vocabulary of the Ukrainian and English languages, it can be seen that, except the volume of meaning, the number of semes in similar words does not always coincide. It was investigated that during interlingual comparison of polysemantic words it is necessary to take into account whether they have narrow or even terminological notation, and whether they are polysemants. It was established that another criterion in comparative analysis of polysemantic words is the composition and hierarchy of lexical-semantic variants. Along with this it should be taken into consideration that the comparable lexems may differ not only in the number of lexical variants, but also in their sequence. It should be noted that an important condition for the objective comparison of the semantic structures of polysemantic words belonging to different languages is the equivalence of the distribution of the meanings of a single word in both of the comparable languages. The polysemy allows us to expand the nominative potential of the language without increasing the number of the actual lexical units. The word in the context is always understood unambiguously, that is, the context solves the problem of polysemy.

Keywords: polysemy, socio-political lexis, lexical-semantic variant, comparative analysis, lexical meaning.

Однією з активних сфер мовлення в сучасній комунікації, є політична. Вона характеризується особливими інтенціями, прагматичним ефектом, уживанням специфічних мовних засобів, своєрідною побудовою тексту. Разом з підвищеним інтересом до дослідження політичної комунікації, до аналізу закономірностей комунікативної діяльності зростає увага до вивчення політичної лексики.

В умовах сьогодення суспільно-політична лексика зазнає значних трансформацій. Розширюється коло її користувачів, формується нова політична мова. Суспільно-політична лексика вже була предметом лінгвістичного аналізу багатьох вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Так, у своїх наукових розвідках І.Є. Ренчка досліджувала структурно-семантичні і прагматичні характеристики суспільно-політичної лексики, а саме найменування політичних партій, рухів зафіксованих у «Словнику української мови» в 11-ти томах [9, с. 14]. Proctor K. присвятила значну кількість наукових праць дослідженню мовної реалізації слів суспільно-політичного змісту під час політичних дебатів та переговорів [8, с. 3258]. У своїх наукових працях С.А. Маннік, досліджуючи відмінність між суспільно-політичною лексикою та суспільно-політичною термінологією, зазначає, що більша частина суспільно-політичної термінології є загальнозрозумілою, тому науковець виступає проти включення термінів до складу суспільно-політичної лексики [7, с. 468].

При вивченні суспільно-політичної лексики увага лінгвістів концентрується на проблемах її становлення та збагачення в певний історичний період, а лінгвістична інтерпретація мовних змін є недостатньою. Семантичні процеси, що виникають у цій групі лексики, менш досліджені, хоча вивчення закономірностей семантичних модифікацій лексичних одиниць у процесі їхнього функціонування належить до кола актуальних проблем лінгвістики, оскільки дозволяє простежити тенденції та способи розвитку семантики слова.

Мета статті полягає у проведенні аналізу багатозначності мовних одиниць суспільно-політичного змісту на прикладі української та англійської мов, а також у визначенні складу

та ієрархії лексико-семантичних варіантів у складі суспільно-політичної лексики зазначених мов.

Лексичне значення слова – складний за своєю природою феномен, що акумулює в собі різноманіття самої мови, яке знаходить безпосереднє відображення в структурі лексичного значення. Відомо, що основною одиницею контрастивної лексикології є семема, тобто окреме значення слова, яке виступає лексичним відповідником в інших мовах. На відміну від семи, семема є одиницею вищого розряду, але, у свою чергу, вона входить до структури лексеми або багатозначного слова. Через цю причину зіставний аналіз не окремих значень, а багатозначних слів у цілому є наступним ступенем у реалізації принципу системності в порівняльній лексикології, оскільки структура лексеми концентрує в собі найбільш суттєві системотворчі властивості лексичного складу мови [5, с. 125].

Лексичне значення має свій обсяг, який наповнюють семи, що відображають певні явища чи предмети, узагальнені в значенні. Залежно від конкретного використання слова в мовленні реалізується не весь обсяг змісту значення, він залишається у свідомості, а для вказівки на предмет використовується або сутність, або одна зі сторін змісту значення.

Багатозначність – це наявність різних лексичних значень в одного й того ж слова відповідно до різних контекстів. Окрім цього, багатозначність як лексична категорія – це семантичне відношення внутрішньо пов'язаних (мотивованих) значень, що виражаються формою одного слова (однієї лексеми) і розмежовуються в тексті завдяки різним взаємовиключним позиціям цього слова. Полісемія є одним із головних способів групування лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) у структурі слова. Таке об'єднання різноманітних ЛСВ відбувається на основі їх формальної (звукової, графічної) тотожності та наявності у їхніх значень (семем) семантичних зв'язків або мотивованості.

Необхідно зазначити, що важливою умовою об'єктивного порівняння семантичних структур багатозначних слів, які належать до різних мов, є рівноцінний розподіл значень окремо взятого слова в обох зіставлюваних мовах. Проте на сучасному етапі розвитку порівняльної лексикології ця умова дещо нівелюється. Причиною є те, що досить часто те саме слово має різну кількість лексичних значень, зафіксованих у різних словниках однієї мови. Цей факт доводиться враховувати при проведенні порівняльного аналізу лексичних одиниць мов, але й не враховувати кількість значень лексем, що зіставляються, теж не можна, тому що саме в цьому випадку яскраво проявляються в мові особливості розвитку полісемії – однієї із найважливіших закономірностей розвитку лексичної семантики і лексичного складу мов. Лінгвістам відомо, що слова англійської мови порівняно з українською відзначаються більшою багатозначністю [6, с. 24]. Яскравим прикладом цього є суспільно-політична лексика. Приміром, ключові лексеми, які становлять основу лексико-семантичних полів "Суспільство. Держава" та "Політика", – *суспільство* і *політика* в українській та *community* і *politics* в англійській мові – мають відповідно одне і два та п'ять і чотири лексичні значення.

Важливою відмінною ознакою при міжмовному зіставленні багатозначних слів є їх віднесеність до омосемантів (вузькі або навіть термінологічні позначення, між якими встановлюється практично пряма відповідність) та полісемантів. Наприклад, в українській мові слово *саміт "зустріч, переговори, конференція, нарада, збори і т. ін. глав держав та урядів"* [1, с. 676] має лише одне лексичне значення, тобто є омосемантом, тоді як в англійській мові лексема *summit* має три значення і, відповідно, є полісемантом: "*1. A meeting between heads of government or other high-ranking officials to discuss a matter of great importance*" ("зустріч між главами урядів чи інших високопосадовців з метою обговорення нагальних питань"); "*2. The highest point or top of something, especially a mountain*" ("найвища точка чогось, наприклад гори"); "3. *The point or time at which something is at its most successful or intense*" [10, с. 1537] ("момент, коли щось знаходиться на найвищому рівні розвитку").

Ще одним критерієм при проведенні зіставного аналізу багатозначних слів є склад та ієрархія лексико-семантичних варіантів. Знову ж таки цей критерій не можна абсолютизувати, оскільки значення лексеми, незалежно від їх кількості та принципів виділення, перебувають між собою у відношенні дифузності. Це є вирішальним чинником, який визначає цілісну структуру семантики багатозначного слова. Однак не можна не

враховувати той факт, що зіставлювані лексеми можуть відрізнятися не тільки кількістю лексико-семантичних варіантів, але і їх послідовністю. Ця відмінність є досить важливою для усвідомлення процесів розуміння і породження мовлення іншою мовою, оскільки ідентифікація починається, у першу чергу, зі сприйняття звукового комплексу того слова, з яким асоціюється основне значення.

Наведемо приклади лексем суспільно-політичного змісту в порівнюваних мовах, які позначають однакові поняття, тобто в яких більш за все слід очікувати збіг у структурній стратифікації лексико-семантичних варіантів, але в яких насправді це не відбувається. Так, лексемами з неоднаковою ієрархією лексико-семантичних варіантів є *конфронтація* в українській і *confrontation* в англійській мовах. Першим, а відповідно, й основним є значення слова *конфронтація*$_1$ в українській мові: *"протиборство, протиставлення соціальних систем, класових інтересів, ідейно-політичних принципів і т. ін.; зіткнення"* [2, с. 131]. В англійській мові воно відповідає другому значенню *confrontation*$_2$ (*"hostility between nations stopping short of actual warfare, though probably involving armed forces"* [10, с. 319] – "ворожість між національностями, яка не переступає межу війни, хоча передбачає використання збройних сил"), а українське *конфронтація*$_2$ (*"очна ставка зі свідками протилежної сторони"*) відповідає англійському *confrontation*$_1$ (*"a face-to-face meeting or encounter, especially a challenging or hostile one"* – "очна ставка чи сутичка, яка має ворожий характер"). Необхідно зазначити, що третє значення англійської одиниці *confrontation*$_3$ – (*"conflict between ideas, beliefs, or opinions, or between the people who hold them"* – "конфлікт між ідеями, віруваннями чи думками, або між людьми, які мають їх") та четверте значення *confrontation*$_4$ (*"a comparison or contrast between parts that have been brought together into a whole"* – "порівняння чи протиставлення між частинами, які було з'єднано в одне ціле") взагалі не мають відповідників в українській мові.

Є два основні чинники, які зумовлюють специфічні риси у складі та ієрархії значень порівнюваних лексем. По-перше, це різний ступінь розвиненості полісемії порівнюваних слів у досліджуваних мовах, а по-друге, наявність самостійних лексико-семантичних варіантів, які належать до структури багатозначного слова лише в одній із мов. Урахування зазначених чинників є досить важливим для правильного вибору потрібного лексико-семантичного варіанта в англійській або українській мовах, особливо коли йдеться про однакові чи дуже схожі за звучанням слова.

Помітно, що українська семема *бюрократія*$_1$ (*"найвищий привілейований прошарок чиновників-адміністраторів у державі"*) [4, с. 26] відповідає англійській семемі *bureaucracy*$_2$ (*"the nonelected officials of an organization or department"* [10, с. 199] – "невиборні службові представники організації чи відділу"); українська семема *бюрократія*$_2$ (*"ієрархічно організована система управління державою чи суспільством за допомогою особливого апарату, наділеного специфічними функціями та привілеями"*) є відповідником англійській семемі *bureaucracy*$_1$ (*"an administrative system, especially in a government, that divides work into specific categories carried out by special departments of nonelected officials"* – "адміністративна система, особливо у складі уряду, що розподіляє роботу між спеціальними категоріями, яку виконують особливі відділи службовців"). Слід зазначити, що англійські семеми *bureaucracy*$_3$ (*"a state or organization operated by a hierarchy of paid officials"* – "держава чи організація, якою керує ієрархія службовців") та *bureaucracy*$_4$ (*"complex rules and regulations applied rigidly"* – "список правил та інструкцій, яких твердо дотримуються") не мають відповідників у структурі лексико-семантичних варіантів української семеми *бюрократія*.

Утворення семантичних розгалужень лексем суспільно-політичного змісту підпорядковується загальним принципам смислових переносів за схожістю зовнішнього вигляду, функціями тощо, що спостерігається в багатозначних словах не тільки української та англійської, а й інших мов. Дія цих же принципів дозволяє виявити, наскільки наближеними чи віддаленими є ті чи інші вторинні значення в порівнюваних лексемах української та англійської мов. Так, приміром, якщо українське слово *режим,* крім основного значення *"державний лад, спосіб правління"*, позначає також *"систему заходів, правил, запроваджуваних для досягнення певної мети"* [3, с. 109], то в англійській мові *regiment* – це ще й таке: "*1. A permanent military unit usually consisting of two or three battalions of ground*

troops divided into smaller companies or troops under the command of a colonel ("тимчасове військове угруповання, яке зазвичай складається з двох чи трьох основних підрозділів, котрі далі поділяються на менші підрозділи, чи війська під командуванням полковника"); *2. A large number of people or things, especially an orderly group*" [10, с. 1273] ("велика кількість людей чи речей, які входять до складу упорядкованого угруповання")". Як бачимо з наведеного прикладу, у різних значеннях багатозначних слів завжди наявні об'єднуючі семантичні ознаки, які є спільними і для відсутніх в інших мовах значень зіставлюваних лексем. На нашу думку, це пов'язано з тим, що одні мови використовували семи для формування одних значень, а інші – для інших.

Таким чином, розглянуто основні моменти міжмовного зіставлення багатозначних слів на прикладі деяких сегментів суспільно-політичної лексики української та англійської мов, які є визначальними, але вони не вичерпують усі випадки наявних подібностей і відмінностей. Багатозначність – це явище, що дає можливість значно розширити номінативний потенціал мови без збільшення кількості власне лексичних одиниць. Слово в контексті завжди розуміється однозначно, тобто контекст вирішує проблему багатозначності.

Перспективами розвитку порушеного питання є проведення міжмовних зіставлень цього лексичного угруповання за типами мотивованості (зв'язаності) лексико-семантичних варіантів у структурах лексем, а також за деякими іншими параметрами, що визначають сутність та різновиди самої багатозначності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Новий словник іншомовних слів. Укладання і передмова О.М. Сліпушко. 20 000 слів. – К. : Аконіт, 2007. – 848 с.

2. Новий тлумачний словник української мови: в трьох томах / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – ІІ вид. – К. : Аконіт, 2008 – Т. 2. – 2008. К-П. – 926 с.

3. Новий тлумачний словник української мови: в трьох томах / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – ІІ вид. – К. : Аконіт, 2008 – Т. 3. – 2008. П–Я. – 926 с.

4. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики / Т. В. Семигіна. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005. – 253 с.

5. Halliday, M. A. K. (2002). Some aspects of systematic description and comparison in grammatical analysis. In J. Webster (Ed.), On grammar. Collected works of M. A. K. Halliday (Vol. 1, pp. 121-36). London: Continum.

6. Koning, E. (2012). Contrastive linguistics and language comparison. Language in contrast, 12(1), 3–26. http://doi.org/10/1075/lic.12.1.02kon

7. Manik, S. (2015). On Difficulties of Compiling Parallel Corpus of Socio-Political Terms. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 198, 465–473. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.07.467

8. Proctor K., Lily I., Su W. The 1st person plural in political discourse – American politicians in interviews amd in debate // Journal of Pragmatics. – 2011. – Т. 43. – № 13. – С. 3251–3266.

9. Renchka, I.Je. (2016). Semantychni transformaciji v najmenuvannjakh politychnykh partij, rukhiv ta ideologhichnykh techij u slovnykakh radjansjkoji ta postradjansjkoji doby [Semantic transformations in the names of political parties, movements and ideological currents in the dictionaries of the Soviet and post-Soviet times]. Naukovi zapysky NaUKMA. Filologhichni nauky, 189, 12–19.

10. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford : University press, 2008. – 1780 p.

REFERENCES

1. Slipushko, O.M. (2007). Novyi slovnyk inshomovnykh sliv. [New Dictionary of Foreign Languages]. Kyiv: Akonit.

2. Yaremenko V., Slipushko, O. (2008). Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: v trokh tomakh: K-P [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: in three volumes: K-P]. Kyiv: Akonit.

3. Yaremenko V., Slipushko, O. (2008). Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: v trokh tomakh: P-Ya [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: in three volumes: P-Ya]. Kyiv: Akonit.

4. Semyhina, T. V. (2005). Slovnyk iz sotsialnoi polityky. [Social Politics Dictionary]. Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia".

5. Halliday, M. A. K. (2002). Some aspects of systematic description and comparison in grammatical analysis. In J. Webster (Ed.), On grammar. Collected works of M. A. K. Halliday. London: Continum.

6. Koning, E. (2012). Contrastive linguistics and language comparison. Language in contrast. http://doi.org/10/1075/lic.12.1.02kon

7. Manik, S. (2015). On Difficulties of Compiling Parallel Corpus of Socio-Political Terms. Procedia-Social and Behavioral Sciences. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.07.467

8. Proctor K., Lily I., Su W. (2001). The 1st person plural in political discourse – American politicians in interviews amd in debate // Journal of Pragmatics.

9. Renchka, I.Je. (2016). Semantychni transformaciji v najmenuvannjakh politychnykh partij, rukhiv ta ideologhichnykh techij u slovnykakh radjansjkoji ta postradjansjkoji doby // Naukovi zapysky NaUKMA. Filologhichni

nauky [Semantic transformations in the names of political parties, movements and ideological currents in the dictionaries of the Soviet and post-Soviet times // Science Bulletin of NaUKMA. Philology Sciences].

10. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford: University press, (2008).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Яна Снісаренко – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України.

Наукові інтереси: дослідження структурних та семантичних особливостей суспільно-політичної лексики української та англійської мов

Олеся Міненко – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України.

Наукові інтереси: рецепція Вільяма Шекспіра в українській літературі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Yana Snisarenko – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Foreign Languages Department of Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine.

Scientific interests: the investigation of structural and semantic peculiarities of socio-political lexis of the Ukrainian and English languages.

Olesya Minenko – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Foreign Languages Department of Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine.

Scientific interests: reception of William Shakespeare in the Ukrainian literature.

УДК 811.161.2'374

УКРАЇНСЬКА ТЛУМАЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ ЯК ОСНОВА СИСТЕМНОГО ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ МОВИ І СУСПІЛЬСТВА

Наталія СНІЖКО (Київ, Україна)

e-mail: natasnow@ukr.net

СНІЖКО Наталія. УКРАЇНСЬКА ТЛУМАЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ ЯК ОСНОВА СИСТЕМНОГО ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ МОВИ І СУСПІЛЬСТВА

Висвітлено актуальні проблеми сучасної тлумачної лексикографії, яка відтворює оновлений український лексикон і є основою інтегральних лінгвістичних та макронаукових досліджень. З'ясовано особливості оновлення лексичного складу української мови та розбудови джерельної бази сучасних тлумачних словників. Запропоновано методику системного вивчення розвитку мови і суспільства на основі комплексу традиційних і нових лексикографічних праць.

Ключові слова: тлумачна лексикографія; український неолексикон; системний підхід; моделювання динаміки мовної системи; Олесь Гончар.

SNIZHKO Natalia. UKRAINIAN EXPLANATORY LEXICOGRAPHY AS A BASIS FOR SYSTEMATIC STUDYING OF LANGUAGE AND SOCIETY DEVELOPMENT

The article presents a methodology of systematic studying of the trends of the language and society development on the basis of academic explanatory dictionaries. Methods of modeling the dynamics of semantic groups and grammatical classes, determination of the features of functioning and stylistic stratification of the new Ukrainian vocabulary on the basis of lexicographic parameters of explanatory dictionaries are proposed. Comparison of semantic, grammatical and functional-stylistic classification models of vocabulary obtained on the basis of materials of the eleventh-volume Dictionary of the Ukrainian language and new explanatory dictionaries allows us to reveal tendencies of updating the Ukrainian vocabulary and laws of Ukrainian worldview at the end of the XX – beginning of the XXI century. New lexical and word-formation achievements in the Ukrainian language of this period illustrate the processes of democratization of society, globalization of thinking, the tendency of active development of emotionally-evaluative means of language and the system of new figurative means. In addition, new interpretive dictionaries confirm the traditions of Ukrainian worldview, as well as restore the sacred and axiological heritage of the speakers. A distinctive feature of the present is the affirmation of family traditions and national shrines. Currently, the nomination of creative personalities, state-makers, specialists from the leading branches of science and knowledge is now gaining momentum. There is a new system of complex words for understanding the internal and external characteristics of people. A significant segment of innovation is the negative names of officials and party-makers, which impede the overall progressive development of society. A special role in updating the register of new interpretative dictionaries is played by Oles Honchar's "Diaries", which presents a panoramic presentation of the development of the Ukrainian people in the multicultural space during 1943-1995. The lexical units of "Diaries" by Oles Honchar fill all thematic groups of vocabulary, and his rich conceptual world is the basis of modeling the general conceptual picture of the world. The creative achievements of the writer will be based on the conclusion of an individual-authorial and general-language neo-lyxicon. Modern interpretive lexicography provides the development of many interdisciplinary branches and provides a solid basis for systematic study of the laws of language and social development.

Keywords: explanatory lexicography; Ukrainian neolexicon; systematic approach; modeling of language system dynamics; Oles Honchar.

Теорія та практика системного вивчення історії розвитку мови і суспільства, як зазначають провідні вітчизняні та зарубіжні науковці (Ю.Д. Апресян, Є. Бартмінський, П.Ю. Гриценко, В.В. Дубічинський, В.В. Жайворонок, Ю.М. Караулов, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, В.В. Німчук, М.М. Пещак, О.О. Тараненко, Н.Ю. Шведова та ін.), значною мірою базується на досягненнях тлумачної лексикографії.